

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2023.4.3>
УДК 82.161.2.-1.09:141

Микола Васьків

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України
вул. Ісаакяна, 18, Київ, 01135, Україна
 <https://orcid.org/0000-0003-3909-1213>
mvaskiv@ukr.net

СТИХІЙНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ, ІНФОРМАЦІЯ (ПАМ'ЯТЬ) І ЛЮДИНА В ПОЕЗІЇ ПАВЛА МОВЧАНА

Частина друга

Актуальність статті зумовлена потребою визначити філософську основу світогляду й поетичного світу класика української літератури ХХ–ХХІ ст. Павла Мовчана (1939 р. н.) — давньогрецький стихійний матеріалізм — як підґрунтя загальнолюдської та національної пам'яті, тягlosti історії. Особливості Мовчанового стихійного матеріалізму становлять предмет дослідження. Основною проблемою статті є відтворений у поезії П. Мовчана зв'язок кожної конкретної екзистенції з мільйонлітньою історією матеріального світу, людства й конкретної — української — нації, роль цієї екзистенції як єдиної ланки в передачі інформації (пам'яті) від минулого до майбутнього. Для вирішення цієї проблеми застосовувалися культурно-історичний, біографічний, герменевтичний і формальний (філологічний) методи дослідження.

У результаті дослідження простежено образи чотирьох стихій у ліричних творах поета. У різних варіантах (вода — сніг, дощ, криниця, джерело, водойми, кров та ін.; земля — ґрунт, глина, пісок, камінь, сіль тощо; вогонь — сонце, світло, промінь і т. д.; повітря — вітер, марево, вихор і т. п.) ці стихії стають найважливішими в бутті українського селянина-землероба, а отже, й етносу.

Стихії-першооснови перебувають у постійному русі, творенні нових речей, предметів, явищ як синтезу стихій і їх неминучому руйнуванні. Залишаються тільки латентні невеликі відбитки існування й перетворень матерії у вигляді енергії (інформації), у відчитанні, збереженні, передаванні якої наступним поколінням полягає покликання, призначення людини у світі.

У поетичному світі та світоглядній концепції поета синкретично поєднується пізнання загальносвітових і українських національних витоків буття, що визначають сутність нашого сьогоденного й майбутнього життя. Людина як поєднання чотирьох стихій, як частка споконвічного руху стихій нерозривно пов'язана зі своїм, споконвіку призначеним, простором, довкіллям. Загальнолюдська й етнічна пам'ять як інша назва енергії-інформації єднає людину з часом і простором, дає можливість знайти й реалізувати власне призначення на землі.

Ключові слова: Павло Мовчан; стихійний матеріалізм; вода; земля; повітря; вогонь; рух; енергія; інформація; пам'ять.

І. Дзюба подає широкий спектр символічних прочитань образу води:

вода (а її багатоманітний рух означено в поезії Мовчана безліччю предивних дієслів) — образ і часу, і минулості, заглади, непам'яті й водночас протистояння часові, й змивання минулих форм життя задля майбутніх, і твірна сила, і плідне оновлення, скресання, ламання змертвої даності, і сила життя супроти застою та м'яка всевиповнююча снага, що єднає розпошнені дрібки життя, дає цілість поділеному світові. (2023, с. 46)

Символіку води (снігу, льоду, дощу, туману, джерела, криниці, струмка, річки, озера, моря тощо) в Мовчана можна продовжувати і продовжувати: на те вона й символіка, а не алегорія. Проте не можна оминати символічне значення

води як єдиної ланки між минулим і людиною, між довкіллям і людиною.

У приватних розмовах Павло Михайлович ділився дитячими спогадами-враженнями, коли туман, післядощова вода висотували з глибин давньоукраїнську минувшину, зримі конкретні постаті давньоруських лицарів, ближчих за часом козаків чи зовсім далеких наших предків — землеробів і воїнів (Васьків, 2023, с. 322). Інформацію про минуле приносила і приносить текуча вода (отже, таки можна двічі, багаторазово вступити в одну річку), ця інформація, зокрема, зберігається й передається в назвах водойм.

А в назвах річок криється глибинна інформація про наші історичні витoki. Не можу намілюватися такими мелодійними найменуваннями, як Трубіж, Стугна, Альта, Здвиж... У них домінує звукове начало. А хіба нам нічого не

промовляють назви річок: Горинь, Удай, Случ, Смотрич, Збруч, Остер, Супій, Сян... А хіба не промовиста назва Десни, що з правої руки примикає до головної ріки, а примкнута до неї ж — Прип'ять... А засліплююча влітку своїм густо-синім кольором Синюха, а річка Золотоноша, а Вепр, а Тетерів... А яка переконлива назва в річки Стоход... Проте найвеличніші, незважаючи на присутність на нашій землі не просто річки, а якогось позачасового явища — Дніпра, річка Бог, та Буг <...> Бог... Один Бог та один Буг на 30 тисяч річок. <...> Течія мови і течія річок, адже вздовж річок розселилися споконвіків наші пращури, набираючись від них життєвої повноти, зятятості, напруженості, цілеспрямованості. Голос людський біля води впотужнюється, а часом і віддзеркалюється. <...> І пісенний материк ніби накладається на водоносну національну систему. (Мовчан, 2018, с. 122, 123)

І далі П. Мовчан згадує про здатність йорданської води передавати божественно-космічну енергію-інформацію, про воду як відтворення «витоків» «самого життя», українського й загально-світового.

Вода як енергетично-інформаційна ланка епох і людей, етносів постійно зринає у віршах поета. Чи не найповніше ця символіка постає в поемі «Потоп», про що йдеться в Л. Талалає, коли вода змиває все суще на світі, але й відроджує забуте чи знищене: «Починається пересмислення “речей, забутих в підковчезнім світі”, відновлення родової пам'яті» (2023, с. 214). Подібну думку формулює й Н. Гаврилюк. Мертва вода відмежовує ліричного героя (а може, й усіх сущих?) від «країни мертвих», проте «Коли “межі часу водами розмиті”, ліричний персонаж іще тісніше бачить свою сув'язь із батьком і дідом» (2023, с. 398). Отже, містично-незнищенна інформація попри те, що майже незримо розчинена у воді, стає пам'яттю, яка в'яже людину з родом, із родовим, етнічним, всесвітнім минулим і буттям.

У цьому сенсі в П. Мовчана вода стає і носієм-передавачем генетичної пам'яті, яка також містично незбагненна й одночасно неподоланна, незнищенна: «Єднаючи усіх водою, / струмує час — життя мина, / і радість, змішану з журбою, / п'є кожен, кожен п'є до дна» (1999а, с. 279); «мов пучки в кулаці — зійшлися / річки, єднаючи землян...» (1999а, с. 279); «О крапле голосна, росино світоповна, / лиш ти одна геть все спроможна охопить, / що глибина твоя болюча, негріховна, / вбирає забуття, щоб зрима відродить» (1999а, с. 300). Вода зовнішнього світу входить у людину, концентрується, перетворюючись на кров, яка у творчості П. Мовчана, як і в українському фольклорі, стає заміником генів («голос крові»), генів роду, етносу й вічного та вічно мінливого довілля («Не байдужістю, ні, а єднає жадання любов'ю / із твоїми вустами уста щиромовних джерел. / <...>

і корінням тоненьким вода у тобі проростає сьогодні, / аби замкнута кров з вічним плином твоїм сполучить» (1999а, с. 286); «була то пам'ять крові — я чітко зрозумів» (1999а, с. 303)).

Потужною інформаційною енергетикою насажена і стихія землі в різних її виявах, яку може чи не може відчутти й передати людина. Павло Мовчан не лише метафорично, у поезії, відтворює цю думку, а й наводить наукові аргументи на користь такої концепції:

Український кристалічний щит став ніби своєрідною підвалиною нашого національного буття, він дає відповідну земну енергетику, що намагнічує кожну особистість. <...> Саме це зумовлює, як стверджують вчені, виникнення на українському ґрунті великих історичних цивілізацій і сформувало відповідний світогляд наших пращурів. (2018, с. 116–117)

Українські терени приймають і передають енергію-інформацію, і засвоїти її можуть лише українці:

Наскільки незвичайна наша, насичена різними енергіями земля, яку лише ми і спроможні сприймати у її повноті самопрояву? Вона, земля, зберігає таємниці, зберігає інформацію, яку чужинці-заволоки ніколи не вичитували і не вичитають ані зі снігів, ані з маревних з'яв, ані з розлитих у повітрі голосів... (2018, с. 95)

Усе це узгоджувалося і з запозиченим від вавилонян ученням, що логос Космосу й логос окремої людини співзвучні між собою, але людині для гармонійного буття у світі треба вміти прислухатися до космічного та власного логосів.

Такі інтелектуальні переконання відтворюються й у художніх образах Мовчанової поезії. Енергетична наснаженість землі, закарбована в ній інформація під впливом непередбачуваного вихороподібного руху могла розпадатися на текучий пісок («Леле, скрізьнота така, що тебе розмива по піщинці» (1999а, с. 87); «Вся сума днів і сума вчинків, / весь почерговий їхній хід — / це тільки пригорща піщинок <...> Воно це все — ніщо, безглуздя» (1999а, с. 363)), розсипаючись на розрізнені, неплідні піщинки-фрагменти («щось не сходить пісок вже тридцятку весну...» (1999а, с. 95); «у вуха ж щідивсь лійкуватий пісок» (1999а, с. 375)), а могла ущільнюватися, концентруватися в камінь, який убирає багато інформації, що може й придавити, та, мовчазний, важко «прочитується» («праворуч підеш — мовчазний камінь, / але всюди-усюди знаки на твою присутність / <...> Змикаєш губи, і стільки в тобі тих слів, / стільки неназваної радості, / що пальцем виводиш її на глині, гострієм на камені» (1999а, с. 287)), а то й у важку інформаційно, але «безгомінну» гранітну брилу («рукою ведеш по гранітній

скрижалі — / гладенька, немовби і слів не було» (1999a, с. 294)).

Інформація важко закарбовується в камінь, у переносному і прямому сенсі слова: «і вічність натікала похвилинно / у звивини роздряпин кам'яних <...> Що не вмещалося в око, / те переніс у глибину глибин» (1999a, с. 218). Камінь різьблять і залишають по собі латентну пам'ять людина, вирування стихій, повільний, важкий, але невпинний поступ історії. На певних поворотах буття розпорошена до піщин енергія минулого знову збирається воедино, ущільнюючись, конденсуючись до каменю як «осереддя» інформації: «Цей водобіг потрібен каменю, що вироста з піщинок, / примагнічених душею каменю» (1999b, с. 113).

У поезії «Валун» відтворюється вирування стихій-першооснов, їх обмін і наснаження енергією в нових вигляді й формах:

Перемішані, зв'ялені: тут плоди, там рука...
Крізь лунку горловину прокручує час
і зернину, й пилину, і здрібнених нас.
Та склубочений вихор готує ретельно заміс,
щоб розлити по формах нетанучий віск:
птахо — дерево — людо — глино — зерно...
(1999a, с. 378)

Зрештою рух форм вивершується валуном, який запечатує інформацію, запечатує пам'ять, ховає її під собою й у собі («аби наніч закрити отой протяг важким валуном»), тому прорватися до неї дуже важко.

Та камінь саме запечатує, а не умертвляє енергію пам'яті. Ця енергія вбирається звідусіль: «На ньому вода полишала глибокі позначки», «на ньому чи з нього підносився погляд далекий», «Безсмертя своє покладали на тебе були можливо-владці, / кайлом карбували чоло відчайдухи, завзяті...» (1999a, с. 121). Від грубих ударів об камінь «випорскає іскра нерідко», проте таке невміле добування відгуку короткотривале, непевне, бо іскра «гине миттєво, / і з'яву життєву надовго затягує мрево». Невловна, але потужна пам'ять каменю не зникає, навпаки, вона чекає на належне її відчитання: «І камінь горбатий, сукупивши стільки терпіння, / мов улик, гуде, вже близький до прозріння» (1999b, с. 121). Інколи такої інформації-пам'яті набирається щораз більше, аж надмірно.

Саме про це йдеться в поезії «Камінець». Його як єднальну нитку з минулим і майбутнім бере зі собою ліричний герой «на певність, на міцність, на жорен-поріг». Прочитати його витоки і призначення дуже важко («але ти не здалий його розколоть»), він наповнюється, як свідомість і підсвідомість героя, все більшим обсягом інформації, стає тягарем, якого неможливо позбутися: «весь вік не позбутись тобі кабали, / бо став валуном той камінчик дрібний, / що взяв у дорогу, щоб певність зміцнить» (1999a, с. 476). Проте ота

важко, нечітко прочитувана інформація, яка безмірно обтяжує ліричного героя й викликає бажання кинути оцей камінь пам'яті, також дає сенс його буттю, незримо вказує мету, до якої треба прагнути:

Зате маєш певність — гора кам'яна,
проте під ногами гуде глибина,
то краще за каменем далі іти,
забувши про прірви, провали, мости;
про те, що чим далі, тим глибшає слід,
і суне той камінь до вічних воріт.
(1999a, с. 476)

Читання поеми П. Мовчана «Материк» викликає здивування: до чого тут материк, якщо він сприймається як синонім чи споріднене слово до континенту, частини світу тощо. У результаті такого здивування інтерпретація поеми перетворюється в певні спекуляції на кшталт того, що йдеться про материк окремого українського світу, української ментальності, духовності тощо. Частково й така інтерпретація має право на існування, бо значною мірою узгоджується з духом твору. Проте згадаймо: слово «материк» двічі вживається в тексті поеми. Перший раз — коли гробарі копають загальну могилу: «Далі вже нікуди: там лише камінь суцільний. / Будеш довбати, то землю проб'єш на той бік... / Це — материк...» Можна би подумати, що образно йдеться про якийсь материк по той бік землі. Проте «гул підземельний пройшов», «Аж у Москві обізвалися боєм куранти» (1999b, с. 321), отже, це щось спільне в глибині землі, що сполучає українське село із кремлівськими стінами.

Що мається на увазі під «материком», пояснив сам Павло Мовчан: це глибинний пласт під ґрунтом, глиною, піском і окремим камінням, коли йде вже суцільний непробивний піщаник, що місцями перетворений на незрушну брилу, від якої неможливо відщипнути навіть малі шматки. Уписуючи цей материк у символіку Мовчанової поезії, можемо стверджувати: це найглибший і найщільніший пласт національної, світової пам'яті, що викликає асоціації з Шевченковим Великим Льохом, якого так і не докопалися москалі та який надійно зберігає сакральну інформацію. У поемі «Материк» на підтвердження такого прочитання символіки часто згадуються земля, каміння, брили, пісок, видобуті іскри пам'яті, що одразу гаснуть... Тому марні спроби гробарів знищити пам'ять, закопати її, зруйнувати її щільний материк: «кайла крушать вперто материк <...> Кайлом добута іскра з дна могили / випалювала струмом мені жили / і, пам'ять знищивши, верталася назад» (1999b, с. 327). Проте, як і Великий Льох, материк в образі заледенілої брили береже пам'ять, історію минулих років, передусім 33-го, аби ліричний герой, поетове alter ego, таки видобув її на поверхню:

<...> чорніє іскра у могильній кризі.
Вона дримає в брилі безпробудно,
немов чекає: день настане судний,
проклянуть її вона — розлушить лід
і перетопить уцілілий світ... (1999b, с. 328)

Інформаційною енергетикою наснажується й сіль як частка стихії землі («сіль землі»), концентруючи в собі не стільки знання, скільки досвід важких переживань, гіркоти, випробувань і стійкості: «де ряхтіє сіль, як сльози» (1999a, с. 85), «В дрібці солі радість згіркне» (1999a, с. 85), «Сіль тамує / гіркоту в кристалі кожнім» (1999a, с. 87), «Сіллю снігів осіда каламуть піднебесна» (1999a, с. 320), «і став, як сіль, стооким» (1999a, с. 300).

Мертва до певного часу глина, ще один варіант землі як стихії в поезії П. Мовчана, виповнюється захищеною інформацією під впливом людських рук чи загадкового космічного логосу («Вигорає на сонці глина руда, наче кров. / Чути стукіт копит, і посвист нагайок, і стогін — / то пощезлі віки озів свій подають із землі» (1999a, с. 103); «В замісі глини — сон, і тиша, і любов, / у гніздах глини — схов, щоб відродитись знов» (1999a, с. 214)), які мнуть, місять, формують її на кшталт того, як це робить гончар, сповнюючи нібито мертвою до цього енергією. У цьому сенсі концептуальною видається поезія «Заміс».

Укотре копають глину для зведення хати «для сина», й копач, ліричний герой, веде умовний діалог із речовиною, яка то чітко формується, то знову розсипається: «Тіло моє запікається чорно, / круто нас мне гончарева рука...»;

Ти не навіки лягаєш в заміс,
бо на розвалищах всюди жовтієш,
легко втрачаючи форму і зміст.
Зраджують думку, зраджують руку,
глиняна книго, твої сторінки.
Занотувала вічну розлуку,
та й розкололася на черепки. (1999a, с. 500)

Тому невпинно «міситься глина, міситься круто, / щоб нетривку нашу пам'ять тримать...», інформація, на відміну від глини, не розпадається, не зникає, а передається в інші форми («Глиняні вінця дай пригубити — / глина у глину перетече...»), аби зрештою дійти до значно важливішого, чи не головного «адресата» — людини, створеної Богом теж із глини: «П'ю... Але серце завше неси-те / глиняним жаром груди пече» (1999a, с. 501). Олюднення інформаційної насиченості, енергії стихій надає структурованості світові.

Це стосується структурованості простору, та насамперед — структурованості часу. Рух, взаємоперехід і протистояння стихій без людини мають хаотичний, різнобічний характер. Уключеність людини до нього визначає рух часу від минулого до майбутнього через людину в сучасності, робить його «історією», й буття людини (людей-сучасників) становить мізерний етап, ба

навіть мізерну мить у світовій історії, але ця людина, ця мізерна мить є сполучною, необхідною ланкою між минулим і майбутнім. «Ти — сполучувальна ланка поміж тим, що було і що буде... Нитка часу тчеться і через тебе» (Мовчан, 2018, с. 233). Отих сполучувальних ланок безмірно багато, кожна з них майже непомітна, але без них існування наділеного сенсом світу неможливе.

Часто від людини може зовсім не залишитися енергетично-інформаційного сліду («і ти порожнечу / на іншу — таку ж / перемножиш» (1999b, с. 438)), часто — лише «слід, / як від дощу на шибіці» (1999b, с. 448), бо «вік — сніжинка-однокрилка» (1999b, с. 437), та накладання ледь помітних «слідів» у минулому так чи так визначає буття в теперішньому, сучасні «сліди» передають інформаційно-енергетичну наснаженість і визначеність майбутнього, стають невмирущою пам'яттю вічності, яка складається з непевних окремих людських пам'ятей і пам'яті, що закарбовується у вічно рухливих витворах незнищених стихій-першоелементів.

Людське покликання полягає не лише у сполучуванні часів, а й у належному прочитанні минулого й належній передачі майбутньому призначення всіх суцільних у всі часи предметів, явищ і їх видозмін. І. Дзюба зауважує, що «образи пам'яті» в Мовчана «пов'язані з умовно-поетичним мотивом “розкручування” світового часу назад, повернення світового буття до вихідної точки. <...> Спосіб парадоксального переживання еволюції життя, грандіозного процесу творення — рухаючись зором не від початку до кінця, а від кінця до початку» (2023, с. 42). Частково це так, але й не зовсім так. У минулому найвищою волею запрограмовано подальший розвиток світу, зокрема й людського, тому завдання кожної людини — повертатися в минуле, аби відчитати трансцендентні істини «програми», постійно звірятися з нею в теперішньому бутті й у формуванні майбутнього.

Про це сам П. Мовчан пише так: «ти пересвідчуєшся, що час не однонаправлений, а двонаправлений, що минуле рухається назустріч майбутньому і навпаки...» (2018, с. 233); «Лише викривлене ставлення до проблеми часу, особливо минулого, коли абсолютизувалося майбутнє, що спричинилося до своєрідної релігії прогресу, не дало та й подосі не дає можливості прочитати першозмісти цих метакодів. <...> Зіставляючи міфологічно минуле з історично-достеменним чи віртуальним сьогоденням, ми можемо стверджувати, що духовна величина людини постійно змінювана» (2018, с. 239). Отже, у ліриці Павло Мовчан найчастіше зазирає в минуле, творить повноцінні картини-видіння минулого з метою визначити координати власного місця в матеріальному й духовному часопросторі, усвідомити себе та своє призначення для завтрашнього дня.

Як невід'ємну частку людства, як краплю води, у якій відтворюються властивості всього океану,

розглядає Мовчанового ліричного героя М. Ласло-Куцюк: «Мовчан розглядає себе як представника людського роду, історія якого є вічним коловидним рухом, повторенням тих самих піднесень і падінь» (2023а, с. 111). Аналізуючи Мовчанову поему «Потоп», до подібних узагальнень приходить і В. Кордун: «Епічність і глибоко лірична природа переживання через генетичний сплав із історією людства універсалізується, душа людини, душа ліричного героя розростається до вселенських масштабів, тяжіючи до витоків людяності, гуманістичних начал» (2023, с. 199). Це стверджує і сам П. Мовчан: «Кожна істота, і передовсім людина, є Божим промінцем, недоторканою святинею. І людству необхідно було пройти історичним шляхом усвідомлення себе як частки Всесвіту, частки абсолюту, в якій, як у голограмі, відбивається і Всесвіт, і Бог...» (2018, с. 242). Отже, людина у світовій історії є майже ніщою, проте є вона і «вселенських масштабів», і відповідальність її дуже велика в нерозривному ланцюгу збереження й передачі інформації.

В основі ж Мовчанової поетики — вічножива, відстояна традиція, що є нашим середовищем тих, що жили до нас, і тих, що житимуть після нас. Тільки завдячуючи їй, людина приходить у свій, а не чужий для неї світ, духовно спілкується з попередниками, щось передає майбутньому. (Талалай, 2023, с. 210)

Поняття «свій, а не чужий для неї світ» поєднує в собі щонайменше два ключові рівні. З одного боку, йдеться про весь матеріальний і нематеріальний світ нашої планети й космосу, у кожному куточку Землі людина має своїх попередників, трансформоване ними, олюднене довкілля, навіть ландшафти, «другу» природу. Призначення конкретної людини — осягнути сенс і знаки олюднення, зберегти й доповнити їх для наступних поколінь.

З іншого боку, йдеться про справді «свій» терен, призначений споконвіку для тебе як для частки конкретного етносу.

Це читання української чорноземлі, мандрівка історією цивілізації загалом і біографією нашого народу зокрема. <...> Тут глибокий історико-культурний шар Мовчанової поезії виїшов на поверхню. Крок за кроком веде автор читача сходами в глибоке підземелля століть. Там, мов літери із книги роду, постають перед духовним зором предмети, що їх археологи називають пам'ятками матеріальної культури. (Слабошпицький, 2023b, с. 85)

Енергетичний (інформаційний) обмін між довікільям і людьми для П. Мовчана не є лише поетичною метафорою, символом чи загальносвітним явищем, а й набуває чіткої національно-етнічної конкретики, чому присвячено більшу

частину «Витоків»: Український кристалічний щит, його ледь підвищений радіаційний фон, енергетичне випромінювання гармонізовані з енергетичними хвилями українського етносу; саме тому на українських теренах довго (з точки зору світової історії) не затримувалися чужинці; натомість велика відповідальність, покликання українців — уловити цю інформаційно-енергетичну спорідненість і відповідно налаштувати своє буття в цьому світі, лише на цій землі тощо.

У віршах, поетичному мовленні П. Мовчана це відтворюється як поклик рідної землі, рідного етносу від далеких віків до сьогодення, відтворюючись в образах свідомої та підсвідомої пам'яті. «Цей вірш (“У попелі білім...” — М. В.) — про подорож ліричного героя попелищем пам'яті. Про те, як звідкись із далеких літ його гукає далекий голос (це, до речі, один із суто “мовчанівських” мотивів)» (Слабошпицький, 2023b, с. 83). Еквівалентом Мовчанової поетичної пам'яті в науковій мові якраз і є інформація, енергія, випромінювання, хвилі, хоча ці еквіваленти так ніколи й не пояснять вичерпно сутності образу пам'яті, яка передається через письмена, тексти, від покоління до покоління, через матеріальні знаки, що їх відчитують не лише археологи, а й кожен мешканець української землі, як і Землі загалом: «З-під землі вирина кам'яний Угаріт, / аби ми прочитали запечену глину: / кожна літера — щілина в світ, / крізь яку протікають хвилини...» (Мовчан, 1999b, с. 311).

Та є ще й сакральна інформація, сакральна пам'ять у сконцентрованому вигляді, яку повинні розгорнути до розлогої, цілісної концепції людина (зокрема й передусім — поет) та етнос людей, містично сприйнявши й оформивши її. Різновидом такої пам'яті є пам'ять генетична, коли зародкові клітини дрібного насіння або заплідненого сімені (чи не найяскравіший приклад — поема «Потоп») містять животворну інформаційно-енергію про велетенське дерево або дорослу живу істоту:

Перетворення, пересотворення. Цар-кокос перетвілюся у пшеничне зерно, макове стебло — в мачину, яблуня згортається в серцевинні зернятка, дуб, крилатий і багатовіковий, згортається у жолуді. <...> У звичайний жолудь чи яблукове зерня потужне дерево згортає себе для майбутнього часу, часу воскресіння: це своєрідна рослинна ентелехія. (2018, с. 230, 232)

Невипадково збірка 1983 року мала назву «Жолудь», але ця неосяжна таємниця природи викликала у творчості Павла Мовчана захват і прагнення її осягнути від другої збірки, «Кори», й до останніх віршів поета.

Проте не лише зародки містять сакральну інформацію — вона захована в живій і неживій природі, астральних тілах, у вічному й безкінечному Космосі, у Всесвіті:

Якесь далеке-далеке нагадування нам про інші часи, про вічне літо, просто про вічність, від якої ми відлучені були, але пам'ять про неї зберігаємо. І нам про ту вічність і про відчуження нагадують збережені солярні і люнарні символи, нагадують форми яблука, винограду, нагадують глибокі води, безодняве небо, далекі небокраї і пахощі квітів, дерев, землі, всі приємні духмяні і незабутні смаки. (2018, с. 233)

Ось ота найглибше захована інформація містично спливає в рядках поета через видіння, сни, марення й передається, опосередковано, через образи, читачам:

лякливий зір в безодню не пірна,
бо знаджують його земні провали,
і він читає тлінні письмена.
А там... ген там... для янголів ті знаки
і не для суцх писаний закон...
Нечитана абетка зодіаку...
Вп'ялися пучки в теплий ще балкон.
Бо раптом лопне, ніби перевесло,
обмежуюча розум близь земна,
і спалахне в очах сльоза небесна,
і зоряна — в душі — речовина. (1999а, с. 419)

Пізнання, осягнення цієї латентної, але не знищеної інформації, її фіксація й передавання наступним поколінням уможливають усвідомлення власного сенсу життя, власного призначення в нескінченному русі матерії, втіленої в чотирьох емпедоклівських стихіях, у нескінченній низці людських екзистенцій на визначеній споконвіку рідній землі.

Висновки. Дослідники творчості Павла Мовчана (І. Дзюба, Ю. Ковалів, М. Слабошпицький, Л. Талалай, Л. Череватенко та ін.) неодноразово зосереджувалися на аналізі концептуальних «сімей метафор»: води, піску, каміння, солі, хліба, землі, глини, вітру, вогню, порогу, глини, світла тощо. Вони ґрунтовно розглядали кожну з метафор, поокремо чи в пов'язанні з іншими, розкривали широкий спектр їх символічних значень, їхнє місце в поетичному світі П. Мовчана. Кожен із дослідників неодмінно наголошував на тому, що ніколи ці концепти не відтворювалися у віршах поета статично, вони завжди перебували в русі, у вихорі взаємоперетворень матерії.

Сам Павло Мовчан повідомив, що серед ключових образів-метафор вирізняються чотири стихії в усіх їх можливих видозмінах — вода (сніг, криниця, струмок, джерело, річка), земля (пісок, глина, камінь, сіль), вогонь (сонце, світло, проміння) і повітря (вихор, вітер, марево). І ці стихії, їх зв'язок і взаємоперетворення він поклав в основу власного світобачення свідомо, під впливом античного стихійного матеріалізму, філософів-іонійців, серед яких Емпедокл першим назвав незнищеними першоелементами світу всі чотири із зазначених стихій (попередники виокре-

млювали якусь одну чи дві з них). Саме чотири стихії найорганічніше вписались у споконвічне буття українців-землеробів, життя самого автора, дали можливість найповніше й найглибше відтворити їх і вписати в багатотисячолітню історію Землі.

Світ в уявленні «мілетців» був неструктурованим, постійно рухався й перебував між Хаосом і Космосом, і людина, її душа в них були невід'ємною та невідокремленою часткою цього химерного руху, вихору стихій. Павло Мовчан надає людині структуротвірну функцію. Буття кожної особи є майже непомітним у вічній історії, та саме воно надає історії лінійного руху від минулого через сучасність у майбутнє. Ліричний герой усвідомлює драматичність (чи, на думку багатьох дослідників, трагічність) власного швидкоплинного життя на тлі вічної історії, але він примирюється з миттєвістю власного буття й малопомітним власним слідом на землі.

Він шукає і знаходить підстави для такого примирення у визначенні власного сенсу буття, місця в неперервному плінні історії. Від сотворення світу вищою волею були сформульовані сакральні заповіді гармонійного, досконалого буття. Попри постійне творення й руйнування, знищення незнищених стихій оте сакральне минуле залишає свої малопомітні сліди, енергетичні згустки, інформаційні знаки. Й людина здатна відчитати ці сліди та знаки — з видозмін матеріальних стихій, археологічних пам'яток і навіть ландшафту й зоряного неба, з фольклору й писемних текстів, з інформаційно безмежних зародкових клітин, таємниці яких, можливо, так ніколи й не буде розгадана до кінця...

Людина здатна відчитати більшу чи меншу, але мізерну частину зафіксованої в різних формах енергії-інформації, додати до неї значно мізернішу частку власної інформації й потім зафіксувати і передати іншим поколінням, аби ті могли собі повернути вже на новому щаблі історії гармонійне, досконале буття в далекому минулому. Найбільші можливості в цьому мають люди, наділені здатністю містично проникати в сутність речей, із маленьких фрагментів відтворювати цілісні, яскраві картини минулого. Таким стає ліричний герой поезії Павла Мовчана — alter ego самого автора.

У поетичному світі та світоглядній концепції поета синкретично поєднується пізнання загально-світових і українських національних «витоків» буття, що визначають сутність нашого сьогоденного й майбутнього життя. Людина як поєднання чотирьох стихій, як частка споконвічного руху стихій нерозривно пов'язана зі своїм, споконвіку призначеним, простором, довкіллям. Загально-людська й етнічна пам'ять як інша назва енергії-інформації єднає людину із часом і простором, дає можливість знайти й реалізувати власне призначення на землі. Поет отримує право і привілей відчитувати й передавати цю пам'ять сучасникам

і наступникам, які, своєю чергою, отримують право, привілей і обов'язок відчитувати вічні істини з поетових віршів.

Покликання

- Аннінський, Л. (2023). Дзвінкий вершник... *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 165–169). Ярославів Вал.
- Бичко, І. (Ред.) (1994). *Філософія. Курс лекцій*. Либідь.
- Васьків, М. (2023). Містично-візійний поет Павло Мовчан. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 320–341). Ярославів Вал.
- Гаврилюк, Н. (2023). Материк у пісках безпам'ятства. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 397–404). Ярославів Вал.
- Гітович, І. (2023). «Слово суще, лукаве, спасенне...» *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 95–105). Ярославів Вал.
- Дейч, О. (2023). Світ поета. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 144–148). Ярославів Вал.
- Дзюба, І. (2023). Цілюща сіль самопізнання. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 19–48). Ярославів Вал.
- Іванов, В. (2009). *Аспекти масової комунікації. Частина 1. Інформація і комунікація*. Центр Вільної Преси.
- Йовенко, С. (2023). Крапки у Книзі Життя Павла Мовчана. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 120–136). Ярославів Вал.
- Ковалів, Ю. (2023а). *Натурфілософська метафора Павла Мовчана. Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 292–305). Ярославів Вал.
- Ковалів, Ю. (2023б). *Натурфілософські портали Павла Мовчана. Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 278–291). Ярославів Вал.
- Кордун, В. (2023). Любов життя тождана: Роздуми про поетичний світ Павла Мовчана. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 186–202). Ярославів Вал.
- Ласло-Куцук, М. (2023а). Павло Мовчан і сучасна європейська поезія. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 118–119). Ярославів Вал.
- Ласло-Куцук, М. (2023б). Про філософічність поезії: нотатки про добірку віршів Павла Мовчана. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 105–117). Ярославів Вал.
- Макаров, А. (2023). Романтика чи марнослів'я? *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 137–143). Ярославів Вал.
- Мовчан, П. (1999а). *Твори в 3 т. Т. 1. Голос: поезії*. ВЦ «Просвіта».
- Мовчан, П. (1999б). *Твори в 3 т. Т. 2. Межовий камінь: поезії*. ВЦ «Просвіта».
- Мовчан, П. (2018). Витоки. У П. Мовчан, *Український формат: зб. статей, есеїв, виступів* (с. 94–242). ВЦ «Просвіта».
- Моренець, В. (2023). Кризь вічність і мить. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 216–219). Ярославів Вал.
- Рассел, Б. (1995). *Історія західної філософії*. Основи.
- Слабошпицький, М. (2023а). Бути поетом сьогодні. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 90–92). Ярославів Вал.
- Слабошпицький, М. (2023б). «Біжучу мить бери в майбутній час...» *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 68–89). Ярославів Вал.
- Слабошпицький, М. (2023с). «Що чув, що бачив — не забув»: Павло Мовчан. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 49–67). Ярославів Вал.
- Славинський, М. (2023). Павло Мовчан: «Навіть звичайна абетка — це своєрідний відбиток зоряного неба». *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 453–469). Ярославів Вал.
- Талалай, Л. (2023). У колі «вічних» тем: Пунктиром про поезію Павла Мовчана. *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 203–215). Ярославів Вал.
- Таранов, П. (1997). *Анатомія мудрості: 120 філософів в 2 т. Т. 1*. Реноме.
- Череватенко, Л. (2023). «Лягають зерна у надію...» *Цілюща сіль самопізнання: Про Павла Мовчана та його творчість* (с. 149–164). Ярославів Вал.

References (translated and transliterated)

- Anninskyi, L. (2023). Dzvinkyi vershnyk... [Ringing Rider...]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 165–169). Yaroslaviv Val.
- Bychko, I. (Ed.) (1994). *Filosofii. Kurs lektcii*. Lybid.
- Cherevatenko, L. (2023). "Liahaiut zerna u nadiiu..." ["The seeds lay down in hope..."]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 149–164). Yaroslaviv Val.
- Deich, O. (2023). Svit poeta [Poet's World]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 144–148). Yaroslaviv Val.
- Dziuba, I. (2023). Tsiliushcha sil samopiznannia [The healing salt of self-knowledge]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 19–48). Yaroslaviv Val.
- Havryliuk, N. (2023). Materyk u piskakh bezpamiatstva [The mainland in the sands of unconsciousness]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 397–404). Yaroslaviv Val.
- Hitovych, I. (2023). "Slovo sushche, lukave, spasenne..." ["The word is real, cunning, saving..."]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 95–105). Yaroslaviv Val.
- Ivanov, V. (2009). *Aspekty massovoy kommunikatsii. Chast 1. Informatsiya i kommunikatsiya* [Aspects of mass communication. Part 1. Information and Communication]. Tsentr Vilnoi Presy.
- Kordun, V. (2023). Liubov zhyttiu totozhna: Rozdumy pro poetychnyi svit Pavla Movchana [Love for life is identical: Reflections on the poetic world of Pavlo Movchan]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 186–202). Yaroslaviv Val.
- Kovaliv, Yu. (2023a). Naturfilosofska metafora Pavla Movchana [Natural philosophical metaphor of Pavel Movchan]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 292–305). Yaroslaviv Val.
- Kovaliv, Yu. (2023b). Naturfilosofski portaly Pavla Movchana [Natural philosophical portals of Pavel Movchan]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 278–291). Yaroslaviv Val.
- Laslo-Kutsiuk, M. (2023a). Pavlo Movchan i suchasna yevropeiska poeziiia [Pavlo Movchan and modern European poetry]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 118–119). Yaroslaviv Val.
- Laslo-Kutsiuk, M. (2023b). Pro filosofichnist poezii: notatky pro dobirku virshiv Pavla Movchana [On the philosophical nature of poetry: notes on the selection of poems by Pavlo Movchan]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 105–117). Yaroslaviv Val.
- Makarov, A. (2023). Romantyka chy marnoslivia? [Romance or vanity?]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 137–143). Yaroslaviv Val.
- Morenets, V. (2023). Kriz vichnist i myt [Through eternity and moment]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 216–219). Yaroslaviv Val.
- Movchan, P. (1999a). *Tvory v 3 t. T. 1. Holos: poezii* [Works in 3 vol. Vol. 1. Voice: Poems]. VTs "Prosvita".
- Movchan, P. (1999b). *Tvory v 3 t. T. 2. Mezhovyi kamin: poezii* [Works in 3 vol. Vol. 2. Boundary Stone: Poems]. VTs "Prosvita".
- Movchan, P. (2018). Vytoky [Origins]. In P. Movchan, *Ukrainskyi format* (pp. 94–242). VTs "Prosvita".
- Russel, B. (1995). *Istoriia zakhidnoi filosofii* [History of Western philosophy]. Osnovy.
- Slaboshpytskyi, M. (2023a). Buty poetom sohodni [Being a poet today]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 90–92). Yaroslaviv Val.
- Slaboshpytskyi, M. (2023b). "Bizhuchu myt bery v maibutnii chas..." ["Take the running moment in the future..."]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 68–89). Yaroslaviv Val.
- Slaboshpytskyi, M. (2023c). "Shcho chuv, shcho bachyv — ne zabuv": Pavlo Movchan ["What I heard, what I saw — I have not forgotten": Pavlo Movchan]. *Tsilushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 49–67). Yaroslaviv Val.
- Slavynskyi, M. (2023). Pavlo Movchan: "Navit zvychaina abetka — tse svoieridnyi vidbytok zorianoho neba" [Pavlo Movchan: "Even the usual alphabet is a kind of imprint of the starry

- sky”]. *Tsiliushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 453–469). Yaroslaviv Val.
- Talalai, L. (2023). U koli “vichnykh” tem: Punktyrom pro poeziiu Pavla Movchana [In the circle of “eternal” themes: Dotted line about the poetry of Pavlo Movchan]. *Tsiliushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 203–215). Yaroslaviv Val.
- Taranov, P. (1997). *Anatomiya mudrosti: 120 filozofov v 2 t. T. 1. Renome* [Anatomy of wisdom: 120 philosophers in 2 vols. V. 1.]. Renome.

- Vaskiv, M. (2023). Mistychno-viziinyi poet Pavlo Movchan [Mystical and visionary poet Pavlo Movchan]. *Tsiliushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 320–341). Yaroslaviv Val.
- Yovenko, S. (2023). Krapky u Knyzi Zhyttia Pavla Movchana [Points in the Book of Life of Pavlo Movchan]. *Tsiliushcha sil samopiznannia: Pro Pavla Movchana ta yoho tvorchist* (pp. 120–136). Yaroslaviv Val.

Mykola Vaskiv

Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ukraine

SPONTANEOUS MATERIALISM, INFORMATION (MEMORY) AND MAN IN THE POETRY OF PAVLO MOVCHAN

Part two

The relevance of the article is due to the need to determine the philosophical basis of the worldview and poetic world of the Ukrainian literature classic of the XX–XXI centuries Pavlo Movchan (born in 1939) — ancient Greek spontaneous materialism — as the basis of universal and national memory, the continuity of history. The peculiarities of Movchan’s spontaneous materialism are the subject of research. The main problem of the article is the connection of each specific existence with the million-year history of the material world, humanity and a specific — Ukrainian — nation, reproduced in P. Movchan’s poetry, the role of this existence as a connecting link in the transfer of information (memory) from the past to the future. Cultural-historical, biographical, hermeneutic and formal (philological) research methods were used to solve this problem.

As a result of the study, the images of the four elements were traced in the poet’s lyrical works. Different forms (water — snow, rain, well, spring, reservoirs, blood, etc.; earth — soil, clay, sand, stone, salt, etc.; fire — sun, light, ray, etc.; air — wind, whirlwind, etc.) of these elements become the most important in the life of the Ukrainian peasant-farmer, and therefore also of the ethnos.

The primary elements are in constant motion, creating new things, objects, and phenomena as a synthesis of elements and their inevitable destruction. Only latent small imprints of the existence and transformations of matter in the form of energy (information) remain while reading. The preservation and the transmission of this energy to the next generations is the vocation, the purpose of a man in the world.

The poetic world and the poet’s ideological concept syncretically combine knowledge of the global and Ukrainian national origins of existence, which determine the essence of our present and future life. Man as a combination of four elements, as a part of the primordial movement of the elements, is inextricably linked with his destined space, environment. Universal and ethnic memory as another name for energy-information unites a person with time and space, makes it possible to find and realize one’s own purpose on earth.

Keywords: Pavlo Movchan; spontaneous materialism; water; ground; air; fire; movement; energy; information; memory.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2023